

Dariusz Zając

Uwarunkowania rozwoju oraz formy wielofunkcyjnego rolnictwa na obszarach wiejskich podmiejskich

Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 9,
184-206

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DARIUSZ ZAJĄC

UWARUNKOWANIA ROZWOJU ORAZ FORMY WIELOFUNKCYJNEGO ROLNICTWA NA OBSZARACH WIEJSKICH PODMIEJSKICH

Streszczenie: W artykule dokonano oceny wybranych cech charakteryzujących uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa na obszarach wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski, gdzie zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne. Ponadto zaprezentowano dodatkowe formy działalności wielofunkcyjnej rolników prowadzących oprócz gospodarstwa rolnego także pozarolniczą działalność gospodarczą na tych terenach. Materiał empiryczny artykułu stanowią dane pierwotne oraz wtórne. Pierwotny materiał pozyskano w drodze badań ankietowych gospodarstw rolnych (wywiad z kwestionariuszem z rolnikami), zaś materiał wtórny stanowią przede wszystkim dane z Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie. Przeprowadzone badania wykazały, że obszary wiejskie podmiejskie odznaczają się korzystnymi uwarunkowaniami dla rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, w tym zwłaszcza demograficznymi. W związku z tym dobrze rozwinięta jest na tych terenach pozarolnicza działalność gospodarcza prowadzona przez rolników, którzy zwykle realizują jeszcze inne dodatkowe formy działalności wielofunkcyjnej, przy czym najczęściej są to działania restrukturyzacyjne. Dodać należy, iż dotyczy to zwłaszcza obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami.

Słowa kluczowe: wielofunkcyjne rolnictwo, obszary wiejskie podmiejskie, uwarunkowania rozwoju.

1. WSTĘP

Rolnictwo europejskie realizuje wiele ważnych funkcji dla społeczeństwa i gospodarki, dlatego też istotnym problemem w Unii Europejskiej jest kwestia znaczenia rolnictwa nie tylko jako działu gospodarki produkującego żywność i surowce rolnicze, ale również wypełniającego szereg innych funkcji (funkcje zielone, błękitne, żółte i białe)¹. W związku z tym poszukuje się nowych koncepcji

¹ Por. G. van Huylenbroeck, V. Vandermeulen, E. Mettepenningen, A. Verspecht, *Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Institutions*, „Living Reviews in

rozwoju europejskiego rolnictwa, które by to uwzględniały. Taką koncepcją jest Europejski Model Rolnictwa, zakładający funkcjonowanie i rozwój, obok „rolnictwa towarowego”, wysoce konkurencyjnego oraz mocno powiązanego z rynkiem i z nierolniczymi ogniwami agrobiznesu, także „rolnictwa wielofunkcyjnego”, dostarczającego zarówno dóbr rynkowych (sprzedaż bezpośrednia, przetwórstwo surowców rolniczych, pozarolnicza działalność gospodarcza), jak i dóbr pozarynkowych w postaci walorów krajobrazowych, bioróżnorodności, przywracania równowagi w środowisku przyrodniczym².

Istota wielofunkcyjnego rolnictwa sprowadza się do³:

- wytwarzania produktów żywnościowych metodami, które nie degradują środowiska przyrodniczego,
- poprawy stanu środowiska przyrodniczego przez ograniczenie zagrożeń wywoływanych nadmiernym poziomem nakładów pochodzenia przemysłowego, czy trudnościami z utylizacją odpadów produkcyjnych,
- ograniczania erozji gleb czy ryzyka powodzi przez racjonalizowanie wykorzystania zasobów ziemi rolniczej i regulowanie zasobów wodnych,
- skracania drogi od rolnika do konsumenta przez eliminowanie niektórych ogniw agrobiznesu (przetwórstwo, handel) i przejmowanie ich funkcji przez gospodarstwa rolne,
- racjonalnego zagospodarowania przestrzennego wsi i zapobiegania w ten sposób migracji z rolnictwa i obszarów wiejskich,
- wzrostu znaczenia rolnictwa w rozwoju obszarów wiejskich przez tworzenie miejsc pracy na wsi, zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi i integrowanie lokalnych społeczności,
- zwiększania walorów turystycznych wsi przez wzbogacanie atrakcyjności krajobrazu i rozwój agroturystyki.

Landscape Research” 2007, nr 3; J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] M. Kłodziński (red.), *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, IRWiR PAN, Warszawa 2008, s. 9–20; J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, [w:] J. Wilkin (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa 2010, s. 17–40.

² J. Niemczyk, J. Niemczyk, *Europejski model rolnictwa a tendencje globalizacyjne w sektorze rolno-żywnościowym*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 3 (112), s. 33–48; M.C Maurel, *Jaką rolę ma odgrywać rolnictwo w społeczeństwie europejskim?*, „Wieś i Rolnictwo” 2005, nr 1 (126), s. 23–36; A. Czudec, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria: Monografie i Opracowania nr 6, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.

³ G. Durand, G. van Huylenbroeck, *Multifunctionality and rural development: a general framework*, [w:] G. van Huylenbroeck, G. Durand (red.), *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, Ashgate Publishing Company, Hampshire 2003, s. 19–36; H. Oostindie, H. Renting, *Multifunctionality of activities, plurality of identities and new institutional arrangements*, Wageningen University, 2005, s. 1–18; A. Czudec, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju...*, dz. cyt.

Klasyfikując kierunki rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa należy wydzielić trzy podstawowe grupy działań zmierzających do⁴:

1. zapewnienia wysokiej jakości produktów rolnych poza klasyczną strukturą agrobiznesu (tj. produkcja rolnicza metodami ekologicznymi, wytwarzanie produktów regionalnych i tradycyjnych – produkty o chronionej nazwie pochodzenia, o chronionym oznaczeniu geograficznym oraz uznane jako gwarantowana tradycyjna specjalność, a także sprzedaż bezpośrednia – przetwórstwo spożywcze, dystrybucja i sprzedaż artykułów żywnościowych z pominięciem pośredników),
2. rozszerzenia zakresu działalności gospodarstw rolnych (tj. pozarolnicza działalność gospodarza prowadzona przez rolników oraz członków ich rodzin, a także działania służące poprawie jakości środowiska przyrodniczego oraz ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego – zmniejszenie zużycia nakładów materialnych, zmniejszenie emisji ścieków, zalesianie, zachowanie bioróżnorodności itd.),
3. restrukturyzacji gospodarstw rolnych prowadzącej do poprawy wykorzystania zasobów (tj. obniżka kosztów działalności gospodarstw poprzez zmniejszanie nakładów pochodzenia przemysłowego na rzecz zwiększenia nakładów środków produkcji wytwarzanych w gospodarstwie oraz uzyskiwanie dochodów z pracy poza gospodarstwem rolnym).

Wielofunkcyjny rozwój wsi i rolnictwa na terenie Unii Europejskiej, w tym także w Polsce, pozostaje pod silnym wpływem uwarunkowań regionalnych, a nawet lokalnych. Stąd też jego różnorodne warianty w dużej mierze zależą od specyfiki regionu czy też środowiska lokalnego (np. gminy), ukształtowanej przez szereg cech oraz czynników, które z kolei mogą stanowić zarówno atuty, jak i bariery w tym zakresie⁵.

Mnogosc czynników oddziałujących na tempo i kierunek zmian zachodzących na wsi skutkuje znacznym zróżnicowaniem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, potencjału rozwojowego oraz odmienną podatnością na zmiany w skali lokalnej. Obszary wiejskie w Polsce są silnie zróżnicowane pod względem ekono-

⁴ Por. M. Adamowicz, *Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa przewartościowań w polityce rolnej*, „Wieś i Rolnictwo” 2004, nr 4 (125), s. 9–30; G. Durand, G. van Huylenbroeck, *Multifunctionality and rural development...*, dz. cyt., s. 19–36; H. Oostindie, H. Renting, *Multifunctionality of activities...*, dz. cyt., s. 1–18; A. Czudec, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju...*, dz. cyt.

⁵ Por. M. Zarębski, *Bariery i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na przykładzie regionu konińskiego)*, UMK w Toruniu, Toruń 2002; A. Czarnecki, *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa 2009; A. Czudec, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju...*, dz. cyt.; J. Neuwirth, K. Wagner (red.), *Multifunctional Territories: Importance of Rural Areas beyond Food Production, Rural areas and development*, vol. 6, European Rural Development Network, Warsaw 2009; T. Grosse, Ł. Hardt, *Sektorowa czy zintegrowana, czyli o optymalnej strategii rozwoju polskiej wsi*, „Pro Oeconomica” Fundacja Ewaluacji i Badań Ekonomicznych, Warszawa 2011; M. Kłodziński, *Dywersyfikacja gospodarki ważnym celem polityki wiejskiej*, [w:] M. Drygas, K. Zawalińska (red.), *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa 2012, s. 95–115.

micznym, społecznym i strukturalnym, rozumianym jako intensywność oraz sposób zagospodarowania i użytkowania przestrzeni zarówno w układzie regionalnym, jak i w relacji centra miejskie, ich wiejskie zaplecze i peryferia. Stan zagospodarowania obszarów wiejskich ma istotne znaczenie dla warunków życia mieszkańców oraz dla możliwości, kierunków i tempa ich dalszego rozwoju. Perspektywy rozwoju obszarów wiejskich w dużej mierze zależą przy tym nie tylko od rodzaju i stanu gospodarki, ale także od ich lokalizacji w szerszej przestrzeni, a co za tym idzie od ich atrakcyjności, centralności bądź peryferyjności oraz dostępności do ośrodków miejskich i od charakteru powiązań w relacji miasto-wieś⁶.

W Polsce dystanse dzielące obszary wiejskie lepiej rozwinięte pod względem społeczno-gospodarczym i rozwinięte słabiej ulegają powiększeniu, a polityka spójności zarówno w wymiarze społecznym, ekonomicznym, jak i terytorialnym być może łagodzi tę tendencję, jednak nie jest w stanie jej przełamać. Na dawne zróżnicowanie przestrzenne oparte na kryteriach podziałów historycznych (granice rozbiorowe i powojenne przesunięcia granic) nakłada się silna tendencja różnicująca obszary wiejskie według położenia w stosunku do centrów miejskich. W rezultacie podziały historyczne coraz bardziej tracą obecnie na znaczeniu, a wzrasta natomiast waga podziału na obszary wiejskie podmiejskie, pośrednie i peryferyjne⁷.

W literaturze przedmiotu występuje podział obszarów wiejskich (gmin) na trzy typy w zależności od funkcji i odległości od miast, przy czym bierze się tu pod uwagę różnorodność strukturalną gmin i wynikające z niej zadania specjalne, charakterystyczne dla danego typu. I tak wyróżnia się: obszary wiejskie (gminy) otaczające duże aglomeracje, obszary wiejskie (gminy) sąsiadujące z miastami średniej wielkości oraz obszary wiejskie (gminy) położone na terenach czysto wiejskich, pozbawionych bliskości sprawnych centrów miejskich i posiadające zwykle cechy właściwe terenom peryferyjnym, sprawiające, że nie mają one zalet lokalizacyjnych, przy czym wyjątek stanowią tu obszary wiejskie (gminy) atrakcyjne turystycznie. Dodać trzeba, że obszary wiejskie (gminy) otaczające duże aglomeracje, to tereny korzystające ze znacznej podaży miejsc pracy, z urządzeń infrastrukturalnych i z wyszukanej oferty dotyczącej konsumpcji, a zwłaszcza spędzania czasu wolnego. Równocześnie są to atrakcyjne miejsca dla rzemiosła i budownictwa mieszkaniowego. W tym przypadku mogą jednak występować

⁶ J. Bański, *Współczesne i przyszłe zmiany w strukturze przestrzennej obszarów wiejskich – wybrane zagadnienia*, [w:] B. Górz, C. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, IGiPZ PAN, Warszawa 2003, s. 11–25; K. Heffner, *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje-Uwarunkowania-Zależności-Czynniki-Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa 2007, s. 11–26; K. Heffner, *Problemy zagospodarowania przestrzeni wiejskiej*, [w:] I. Nurzyńska, M. Drygas (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, IRWiR PAN, Warszawa 2011, s. 175–194.

⁷ A. Rosner, *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich a pożądane kierunki ich rozwoju*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność. Migracje. Nowe wizje rozwoju*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXIII, Warszawa 2011, s. 27–42.

pewne problemy na linii miasto-otoczenie, przy czym mogą one być rozwiązywane za pomocą międzykomunalnych form kooperacji. Z kolei rozwój obszarów wiejskich (gmin) sąsiadujących z miastami średniej wielkości, będzie powiązany z tymi samymi elementami, z którymi wiąże się rozwój obszarów wiejskich (gmin) otaczających duże aglomeracje, przy czym będzie on trwał jeszcze przez długi okres w zależności od postępującego stopnia uprzemysłowienia i urbanizacji. Równocześnie korzystanie z szans, jakie stwarzają duże aglomeracje, będzie utrudnione dla obszarów wiejskich (gmin) sąsiadujących z miastami średniej wielkości, głównie z powodu znacznych odległości względem dużych aglomeracji, niedostatków infrastruktury oraz mniejszej atrakcyjności dla inwestorów i lokalizacji kapitału. Ponieważ pokonywanie tych barier jest zwykle trudne, tymczasem pozostaje więc korzystanie z wahadłowych dojazdów do pracy, przyciąganie siły nabywczej z dużych aglomeracji poprzez np. wykorzystywanie walorów środowiskowych czy kulturowych oraz dostarczanie dużym aglomeracjom odpłatnych usług w ramach podziału pracy i korzyści komparatywnych⁸.

Zasięg terytorialny obszarów wiejskich podmiejskich zależy od wielkości jednostki centralnej układu (miasta) oraz od poziomu rozwoju komunikacji w rejonie. Gminy podmiejskie odznaczają się wyższym poziomem rozwoju, koncentrują migrantów ze wsi oraz pobliskich miast (napływ ludności – zwykle są to migracje stałe), w wyniku czego charakteryzują się wzrostem zaludnienia, korzystną strukturą demograficzną oraz wysokim kapitałem ludzkim i społecznym. W strukturze ich gospodarki coraz większego znaczenia nabierają funkcje nierolnicze (w tym pozarolnicza działalność gospodarcza), co powoduje wypieranie rolnictwa w kierunku peryferii. Następuje tu szybki rozwój infrastruktury (społecznej, technicznej, instytucjonalnej) oraz lokalnego rynku pracy pozarolniczej. Dlatego też uważa się, iż pożądanym kierunkiem rozwoju dla gmin podmiejskich jest wzrost powiązań z miastem, w tym z jednej strony korzystanie z miejskiego rynku pracy związane z codziennymi dojazdami (migracje wahadłowe), a więc między innymi rozwój funkcji mieszkalnej (sypialnianej, rezydencjalnej) dla ludności pracującej w mieście, ale z drugiej strony także zwiększenie możliwości zbytu produktów i usług

⁸ K. Duczkowska-Małysz, M. Duczkowska-Piasecka, *Cechy i formy przedsiębiorczości rodzinnej na obszarach wiejskich*, [w:] R. Sobiecki (red.), *Przedsiębiorstwo rodzinne w gospodarce globalnej*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2014, s. 147–172; Zob. również: J. Wilkin, *Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych*, Ekspertyza wykonana na zlecenie MRR, Warszawa 2008; W. Kamińska, *Urbanizacja obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego*, IG UJK, Kielce 2010; E. Baran, *Wiejskie obszary depopulacji w Polsce. Przykład Polski Południowo-Wschodniej*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność. Migracje. Nowe wizje rozwoju*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXIII, Warszawa 2011, s. 197–213; K. Heffner, *Problemy zagospodarowania przestrzeni wiejskiej...*, dz. cyt., s. 175–194; P. Lysoń, *Obszary wiejskie w kontekście planowania przestrzennego i strategicznego*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność. Migracje. Nowe wizje rozwoju*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXIII, Warszawa 2011, s. 256–259; Z. Ziolo, *Uwarunkowania procesu kształtowania obszarów wiejskich*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji, czynniki peryferyzacji*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXVIII, Warszawa 2011, s. 77–102.

pochodzących z takich obszarów wiejskich (w tym także z rolnictwa, z gospodarstw rolnych) i poprzez to rozwój przedsiębiorczości. W miarę oddalania się od miasta coraz większego znaczenia nabiera z kolei rozwój pozarolniczy o charakterze lokalnym. W przypadku gmin położonych w większej odległości od miast rozwój powinien uwzględniać zarówno możliwości dojazdów do pracy w mieście – migracje wahadłowe (co wymaga jednak poprawy sieci komunikacyjnej), jak i tworzenia możliwości pracy pozarolniczej na miejscu (na wsi lub w lokalnych małych ośrodkach wiejskich)⁹.

Zróznicowanie obszarów wiejskich zarówno w całym kraju, jak i w poszczególnych województwach (regionach), skłania do podejmowania badań zmierzających do ustalenia, jakie są uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju lokalnych gospodarek, w tym także rolnictwa, przy uwzględnieniu lokalizacji w przestrzeni oraz cech najmniejszej jednostki administracyjnej, jaką jest gmina.

2. CEL, MATERIAŁ I METODY BADAŃ

Celem artykułu jest ocena wybranych cech charakteryzujących uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa na obszarach wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski, gdzie zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne. W artykule zaprezentowano również dodatkowe formy działalności wielofunkcyjnej rolników prowadzących oprócz gospodarstwa rolnego także pozarolniczą działalność gospodarczą na tych terenach.

Materiał empiryczny artykułu stanowią dane pierwotne oraz wtórne. Pierwotny materiał stanowią wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w gospodarstwach rolnych. Sondażem diagnostycznym przy użyciu *kwestionariusza wywiadu* objęto rolników, tj. właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych, którzy prowadzą dodatkowo pozarolniczą działalność gospodarczą, na terenie trzech województw południowo-wschodniej Polski, tj. świętokrzyskiego, małopolskiego i podkarpackiego. Obszar badań wytypowano na podstawie podziału Polski na regiony rolnicze za W. Michną¹⁰. Obejmuje on megaregion I, subregion b, tj. region przeludnionej wsi i rozdrobnionej struktury agrarnej rolnictwa. Taki zakres przestrzenny badań miał charakter celowy, albowiem hipotetycznie założono, że w obszarze rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw rolnych, konieczny i pożądany jest wielofunkcyjny rozwój wsi i rolnictwa, ze szczególną rolą pozarolniczej działalności gospodarczej rolników i ludności rolniczej. Badaniami ankietowymi objętych zostało 76 rolników, właścicieli gospodarstw położonych na obszarach wiejskich podmiejskich (48 gmin), tj. na obszarach wiejskich sąsiadujących z większymi

⁹ Por. J. Bański, *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*, „Studia Obszarów Wiejskich”, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa 2005, s. 123–131; A. Łapińska, *Przedsiębiorczość jako element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2008, Tom X, Zeszyt 2, s. 163–168; A. Rosner, *Zróznicowanie przestrzenne...*, dz. cyt., s. 27–42.

¹⁰ W. Michna, *Założenia do polityki regionalnej państwa w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich w pierwszej dekadzie XXI wieku*, „Roczniki Naukowe SERiA” 1999, Tom 1, Zeszyt 1, s. 25–35.

miastami o liczbie ludności powyżej 25 tys. (26 gmin¹¹ i 35 rolników), a także na obszarach wiejskich oddalonych od większych miast i sąsiadujących z małymi miastami o liczbie ludności 10–25 tys. (22 gminy¹² i 41 rolników)¹³. Wtórny materiał empiryczny artykułu stanowią z kolei dane z Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie (w tym z Banku Danych Lokalnych oraz z PSR 2010), a także z IUNG w Puławach oraz z Urzędów Statystycznych w Kielcach, Krakowie i Rzeszowie¹⁴.

Zgromadzony materiał empiryczny opracowano w formie tabelarycznej i graficznej, wykorzystując metodę analizy porównawczej, a także metodę oceny punktowej. Analizowane w artykule wybrane cechy charakteryzujące uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa na obszarach wiejskich podmiejskich (dotyczące warunków przyrodniczych, demograficznych, sytuacji na rynku pracy oraz infrastruktury), porównywano ze średnią w danej dziedzinie dla całej populacji obszarów wiejskich (gmin) objętych badaniami, którą przyjęto jako 100 punktów i odpowiednio oceniano ich przewagę lub niedowagę na obszarach wiejskich podmiejskich. Następnie podsumowano wszystkie punkty i policzono średnią¹⁵, przedstawiając uzyskane wyniki na wykresie.

¹¹ Obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich oraz gminy wiejskie posiadające granicę administracyjną z takimi miastami.

¹² Obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich oraz gminy wiejskie posiadające granicę administracyjną z takimi miastami.

¹³ Badania ankietowe miały charakter badań częściowych – reprezentatywnych (dobór celowo – losowy) i przeprowadzono je we wszystkich indywidualnych gospodarstwach rolnych uczestniczących w Polskim FADN, których właściciele prowadzą dodatkowo pozarolniczą działalność gospodarczą w regionie objętym badaniami. We współpracy z IERiGŻ-PIB w Warszawie do badań wytypowano 242 jednostki. Po przeprowadzonych badaniach okazało się jednak, iż część rolników nie udzieliła kompletnych odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu wywiadu, w związku z czym po dokonaniu weryfikacji zgromadzonego materiału empirycznego ostatecznie do dalszej analizy przyjęto 180 ankiet – wypowiedzi respondentów, a pozostałe odrzucono ze względu na niekompletność. Wobec tego postanowiono dokonać dodatkowego doboru gospodarstw rolnych do badań (poza obserwacją FADN), przy czym miał on charakter doboru celowo – losowego. Kryterium doboru celowego był fakt, że w indywidualnym gospodarstwie rolnym jest prowadzona pozarolnicza działalność gospodarcza oraz to, że jednostki te znajdują się na terenie tych samych gmin, co gospodarstwa rolne będące pod obserwacją FADN, których właściciele nie udzielili kompletnych odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu wywiadu. Następnie wykorzystując metodę wyboru losowego w każdej takiej gminie wylosowano po 2 gospodarstwa rolne do badań. Dodać należy, iż dotyczyło to 15 gmin i w każdej z nich przeprowadzono dodatkowe badania w 2 losowo wybranych gospodarstwach, czyli razem daje to 30 jednostek. Zatem łącznie do dalszej analizy ostatecznie przyjęto 210 ankiet – wypowiedzi respondentów (z terenu 123 gmin), w tym 76 z obszarów wiejskich podmiejskich (48 gmin) – Por. D. Zajęc, *Znaczenie pozarolniczej działalności gospodarczej rolników w procesie rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria: Monografie i Opracowania nr 17, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014.

¹⁴ Badania przeprowadzono w ramach realizacji habilitacyjnego projektu badawczego nr N114 191240 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie, pod kierownictwem dr Dariusza Zajęca, w latach 2011–2014.

¹⁵ Por. F. Kapusta, *Gmina jako mikroregion przedsiębiorczości na przykładzie Kobierzyc*, [w:] *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*, AR w Krakowie Wydział Ekonomii w Rzeszowie, Rzeszów-Trzcianica 1997, s. 355–366.

3. WYNIKI BADAŃ ORAZ ICH OMÓWIENIE

Warunki przyrodnicze mają istotne znaczenie dla rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa. Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej wpływa na rozwój rolnictwa i produkcji rolniczej, natomiast lesistość i udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej, wywierają wpływ na rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej, w tym zwłaszcza związanej z obsługą ruchu turystycznego, a także mają znaczenie przy podejmowaniu decyzji dotyczących realizacji działań na rzecz poprawy jakości środowiska przyrodniczego oraz ochrony i kształtowania krajobrazu wiejskiego (realizacja programu rolnośrodowiskowego, produkcja rolnicza metodami ekologicznymi itd.).

Z przeprowadzonych badań wynika, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski charakteryzują się przeciętnie nieco lepszą jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej na tle ogółu gmin objętych badaniami, przy czym zwłaszcza dotyczy to obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Dodatkowo należy zauważyć, że zróżnicowanie analizowanej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest niewielkie w grupie gmin podmiejskich i bardzo podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami (tab. 1).

Obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski odznaczają się przeciętnie nieco mniejszą lesistością, jak ogół gmin objętych badaniami, przy czym jest ona większa w gminach sąsiadujących z małymi miastami. Dodać należy, że zróżnicowanie tej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest duże w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym wyraźnie największe jest ono w grupie gmin sąsiadujących z większymi miastami (tab. 1).

Analizując ostatnią wybraną cechę charakteryzującą przyrodnicze uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, tj. udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej, należy zauważyć, iż przeciętnie udział ten jest wyraźnie mniejszy na obszarach wiejskich podmiejskich w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami w regionie południowo-wschodniej Polski, przy czym jest on większy w gminach sąsiadujących z większymi miastami. Dodać należy, że zróżnicowanie analizowanej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest bardzo duże w grupie gmin podmiejskich oraz większe w porównaniu do całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym wyraźnie największe jest ono w grupie gmin sąsiadujących z małymi miastami (tab. 1). Wynika to między innymi z faktu, że na obszarach wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski (tj. zarówno na obszarach wiejskich sąsiadujących z większymi miastami, jak i na obszarach wiejskich sąsiadujących z małymi miastami), występują takie gminy, które w ogóle nie posiadają na swym terenie obszarów prawnie chronionych oraz takie, w których stanowią one 100% powierzchni.

Tabela 1. Wybrane cechy charakteryzujące warunki przyrodnicze na obszarach wiejskich podmiejskich, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne

Wyszczególnienie	Obszary wiejskie objęte badaniami			
	Razem [N=123]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=48]	I [N=26]	II [N=22]
Ogólny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (pkt.):				
■ średnia	72,4	74,6	76,3	72,8
■ współczynnik zmienności V (%)	22,2	22,4	22,5	22,2
Lesistość (udział % powierzchni lasów w powierzchni ogólnej):				
■ średnia	24,4	23,1	20,8	25,4
■ współczynnik zmienności V (%)	67,1	76,9	90,6	63,2
Udział % obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej:				
■ średnia	44,0	32,8	36,5	29,0
■ współczynnik zmienności V (%)	91,3	113,9	108,6	119,2

Objaśnienia do tabeli: * I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.); N – liczba gmin.

Źródło: IUNG w Puławach, Bank Danych Lokalnych, GUS w Warszawie.

Na podstawie przeprowadzonej powyżej analizy należy stwierdzić, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, są w miarę jednorodne pod względem takiej cechy, charakteryzującej przyrodnicze uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, jak: jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Natomiast są one mocno zróżnicowane pod względem dwóch kolejnych analizowanych cech, a mianowicie: lesistości oraz udziału obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej.

Ważnym czynnikiem determinującym możliwości oraz potrzeby rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa jest sytuacja demograficzna, rozumiana jako kształt procesów ruchu naturalnego i migracyjnego ludności oraz jej struktur według płci i wieku¹⁶.

Z przeprowadzonych badań wynika, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski charakteryzują się przeciętnie dwukrotnie wyższym przyrostem naturalnym w przeliczeniu na 1000 ludności w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami, przy czym wskaźnik ten jest znacznie wyższy w gminach sąsiadujących z większymi miastami. Dodać należy, że zróżnicowanie tej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest bardzo duże w grupie gmin podmiejskich,

¹⁶ I. Frenkel, *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia sytuacji demograficznej*, [w:] A. Rosner (red.), *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, IRWiR PAN, Warszawa 1999, s. 25–37.

przy czym jednak znacznie mniejsze niż w całej populacji gmin objętych badaniami i dotyczy to zwłaszcza gmin sąsiadujących z większymi miastami (tab. 2).

Obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski odznaczają się przeciętnie znacznie wyższym saldem migracji na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 ludności w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami. Dodać trzeba, iż wskaźnik ten jest znacznie wyższy w gminach sąsiadujących z większymi miastami, podczas, gdy w gminach sąsiadującym z małymi miastami jest on znacznie niższy od analogicznego dla całej populacji gmin objętych badaniami. Ponadto należy zauważyć, że zróżnicowanie tej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest bardzo duże w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym wyraźnie największe jest ono w grupie gmin sąsiadujących z małymi miastami (tab. 2).

Tabela 2. Wybrane cechy charakteryzujące warunki demograficzne na obszarach wiejskich podmiejskich, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne

Wyszczególnienie	Obszary wiejskie objęte badaniami			
	Razem [N=123]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=48]	I [N=26]	II [N=22]
Przyrost naturalny na 1000 ludności:				
■ średnia	1,1	2,2	2,7	1,6
■ współczynnik zmienności V (%)	310,9	130,6	86,6	174,5
Saldo migracji na pobyt stały na 1000 ludności:				
■ średnia	1,2	3,0	5,6	0,3
■ współczynnik zmienności V (%)	407,2	388,3	140,5	636,1
Gęstość zaludnienia (liczba ludności na 1km ²):				
■ średnia	111,0	144,8	182,8	106,8
■ współczynnik zmienności V (%)	60,4	52,7	45,0	60,4
Odsetek ludności w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	62,2	62,9	63,4	62,4
■ współczynnik zmienności V (%)	2,5	2,1	1,9	2,2
Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	60,8	59,0	57,7	60,3
■ współczynnik zmienności V (%)	6,7	5,5	5,1	5,9

Objaśnienia do tabeli: * I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.); N – liczba gmin.

Źródło: Bank Danych Lokalnych, GUS w Warszawie.

Analizując kolejną wybraną cechę charakteryzującą demograficzne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, tj. gęstość zaludnienia, należy zauważyć,

iż przeciętnie jest ona zdecydowanie większa na obszarach wiejskich podmiejskich w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami w regionie południowo-wschodniej Polski. Dodać należy, iż dotyczy to jednak tylko gmin sąsiadujących z większymi miastami, albowiem w gminach sąsiadującym z małymi miastami gęstość zaludnienia jest mniejsza od przeciętnej dla całej populacji gmin objętych badaniami. Dodatkowo należy zauważyć, że zróżnicowanie tej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest duże w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym wyraźnie najmniejsze jest ono w grupie gmin sąsiadujących z większymi miastami (tab. 2).

Obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski odznaczają się przeciętnie nieco wyższym odsetkiem ludności w wieku produkcyjnym w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami, przy czym zwłaszcza dotyczy to obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Z kolei zróżnicowanie tej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami jest bardzo małe w grupie gmin podmiejskich i bardzo podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym zdecydowanie najmniejsze jest ono w grupie gmin sąsiadujących z większymi miastami (tab. 2).

Podobnie jest w przypadku ostatniej wybranej cechy charakteryzującej demograficzne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, tj. wskaźnika obciążenia demograficznego (liczba ludności w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym). Mianowicie obszary wiejskie podmiejskie charakteryzują się przeciętnie nieco niższą wielkością tego wskaźnika w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami i dotyczy to zwłaszcza obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Natomiast zróżnicowanie tej cechy pomiędzy poszczególnymi gminami również jest bardzo małe w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami oraz zdecydowanie najmniejsze w grupie gmin sąsiadujących z większymi miastami (tab. 2).

Przeprowadzona powyżej analiza pozwala stwierdzić, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, są w miarę jednorodne pod względem dwóch cech, charakteryzujących demograficzne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, takich jak: odsetek ludności w wieku produkcyjnym oraz wskaźnik obciążenia demograficznego. Natomiast są one mocno zróżnicowane pod względem trzech kolejnych analizowanych cech, tj.: przyrost naturalny oraz saldo migracji na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 ludności, a także gęstość zaludnienia.

W Polsce następują zmiany w strukturze zatrudnienia, wzrasta udział pracujących w sektorze usług, a także nieznacznie w przemyśle i budownictwie, a maleje w sektorze: rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybołówstwo, przy czym zatrudnienie w rolnictwie nadal jest wysokie w porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej¹⁷.

¹⁷ A. Łapińska, *Przedsiębiorczość jako element...*, dz. cyt., s. 163–168.

Tabela 3. Wybrane cechy charakteryzujące rynek pracy na obszarach wiejskich podmiejskich, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne

Wyszczególnienie	Obszary wiejskie objęte badaniami			
	Razem [N=123]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=48]	I [N=26]	II [N=22]
Udział % zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	9,2	8,1	7,8	8,3
■ współczynnik zmienności V (%)	38,7	42,8	51,6	33,9
Liczba pracujących** w sektorze usług na 1000 ludności w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	61,1	70,2	76,7	63,7
■ współczynnik zmienności V (%)	35,6	34,1	42,1	26,0
Liczba pracujących** w przemyśle na 1000 ludności w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	33,6	36,4	37,7	35,1
■ współczynnik zmienności V (%)	95,6	90,1	85,2	94,9
Liczba pracujących w rolnictwie na 1000 ludności w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	501,6	337,6	295,4	379,8
■ współczynnik zmienności V (%)	40,3	45,0	47,7	42,2

Objaśnienia do tabeli: * I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.); N – liczba gmin; ** nie obejmuje pracujących w podmiotach gospodarczych zatrudniających do 9 osób.

Źródło: Bank Danych Lokalnych, GUS w Warszawie oraz dane z Urzędów Statystycznych w Kielcach, Krakowie i Rzeszowie i dane z PSR 2010, GUS w Warszawie.

Analizując wybrane cechy charakteryzujące sytuację na rynku pracy należy zauważyć, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski charakteryzują się przeciętnie nieco niższym udziałem zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym, a przy tym wyższą liczbą osób pracujących w sektorze usług oraz w przemyśle i wyraźnie niższą liczbą osób pracujących w rolnictwie w przeliczeniu na 1000 ludności w wieku produkcyjnym, w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami i dotyczy to zwłaszcza obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Dodać należy, że zróżnicowanie tych cech pomiędzy poszczególnymi gminami jest duże w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym zdecydowanie największe jest ono w przypadku takiej cechy, jak: liczba pracujących w przemyśle w przeliczeniu na 1000 ludności w wieku produkcyjnym (tab. 3).

Obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, są zatem mocno zróżnicowane pod względem wszystkich analizowanych cech charakteryzujących sytuację na rynku pracy. Dodać przy tym należy, że w przypadku takich cech, jak: udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym oraz

liczba pracujących w sektorze usług w przeliczeniu na 1000 ludności w wieku produkcyjnym, dotyczy to zwłaszcza grupy gmin sąsiadujących z większymi miastami, zaś w przypadku takiej cechy, jak: liczba pracujących w przemyśle w przeliczeniu na 1000 ludności w wieku produkcyjnym, dotyczy to zwłaszcza grupy gmin sąsiadujących z małymi miastami (tab. 3).

Infrastruktura techniczna stanowi niejako szkielet gospodarki oraz podstawę wszelkiej działalności gospodarczej, warunkując jej zakres, strukturę i przestrzenne rozmieszczenie. Poziom jej rozwoju w dużej mierze decyduje o atrakcyjności zarówno całego regionu (województwa), jak i środowiska lokalnego (powiatu, gminy, a nawet wsi) oraz określa ich możliwości rozwojowe. Spośród elementów infrastruktury technicznej, które odgrywają ważną rolę w aktywizacji gospodarczej danego obszaru (np. gminy), a także w kształtowaniu wielofunkcyjności rolnictwa oraz warunków życia mieszkańców, wyróżnia się przede wszystkim: drogi, łączność, sieć energetyczną i gazową oraz wodociąg i kanalizację, co zostało potwierdzone w wielu badaniach¹⁸. Dodać należy, że infrastruktura na obszarach wiejskich w Polsce nadal jest jeszcze stosunkowo słabo rozwinięta, przy czym występują w tym zakresie bardzo duże zróżnicowania zarówno w przekroju regionalnym, jak i lokalnym¹⁹.

Z danych zawartych tabeli 4 widać, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski charakteryzują się przeciętnie większą gęstością dróg gminnych o nawierzchni twardej oraz wyższym ich odsetkiem w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami, przy czym dotyczy to zwłaszcza obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Dodać należy, że zróżnicowanie tych cech pomiędzy poszczególnymi gminami jest duże w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym zdecydowanie większe jest ono w przypadku takiej cechy, jak: gęstość dróg gminnych o nawierzchni twardej.

¹⁸ Por. A. Gałązka, *Zróżnicowania społeczno-gospodarcze a rozwój infrastruktury komunalnej na obszarach wiejskich*, [w:] A. Stasiak (red.), *Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 188, Warszawa 1999; M. Kłodziński, *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 1999; B. Pięćek, *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia infrastruktury*, [w:] A. Rosner (red.), *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, IRWiR PAN, Warszawa 1999, s. 39–57; A. Czudec, *Rola infrastruktury w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] A. Czudec, G. Ślusarz (red.), *Regionalne uwarunkowania rozwoju wiejskich obszarów przygranicznych Polski i Ukrainy*, Uniwersytet Rzeszowski, Państwowy Uniwersytet Rolniczy we Lwowie-Dublanach, Rzeszów 2003, s. 37–44; A. Czudec, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju...*, dz. cyt.; D. Kołodziejczyk, *Przestrzenne zróżnicowanie infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich*, [w:] E. Rydz, R. Rudnicki (red.), *Procesy przekształceń przestrzeni wiejskiej*, IGiPZ PAN, Warszawa 2009; *Informacja o stanie infrastruktury technicznej wsi – raport roczny 2009*, MRiRW, Warszawa 2010; K. Jarosiński, *Urządzenia infrastruktury komunalnej jako podstawowy czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery*, SGH, Warszawa 2011, s. 159–178.

¹⁹ D. Kołodziejczyk, *Rozwój infrastruktury a cechy wiejskich społeczności lokalnych w latach 2005–2011*, IERiGŻ-PIB w Warszawie, Warszawa 2013.

Tabela 4. Wybrane cechy charakteryzujące warunki infrastrukturalne na obszarach wiejskich podmiejskich, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne

Wyszczególnienie	Obszary wiejskie objęte badaniami			
	Razem [N=123]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=48]	I [N=26]	II [N=22]
Gęstość dróg gminnych o nawierzchni twardej (w km na 100km ² powierzchni):				
■ średnia	101,6	107,6	131,2	83,9
■ współczynnik zmienności <i>V</i> (%)	86,3	81,6	72,9	90,3
Odsetek dróg gminnych o nawierzchni twardej:				
■ średnia	64,0	71,4	74,5	68,2
■ współczynnik zmienności <i>V</i> (%)	37,9	29,0	27,3	30,7
Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej:				
■ średnia	63,3	67,5	61,3	73,6
■ współczynnik zmienności <i>V</i> (%)	44,5	37,8	50,1	25,5
Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej:				
■ średnia	21,9	26,9	28,5	25,3
■ współczynnik zmienności <i>V</i> (%)	87,2	78,4	78,4	78,3
Odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej:				
■ średnia	42,7	56,7	68,2	45,1
■ współczynnik zmienności <i>V</i> (%)	70,6	48,3	35,3	61,2

Objaśnienia do tabeli: * I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.); N – liczba gmin.

Źródło: Bank Danych Lokalnych, GUS w Warszawie.

Obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski odznaczają się przeciętnie wyższym odsetkiem ludności korzystającej z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej oraz gazowej w porównaniu do ogółu gmin objętych badaniami. Dodać trzeba, iż przeciętnie dostępność mieszkańców do sieci wodociągowej jest lepsza na obszarach wiejskich sąsiadujących z małymi miastami, zaś dostępność do sieci kanalizacyjnej i gazowej jest lepsza na obszarach wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Z kolei zróżnicowanie analizowanych cech pomiędzy poszczególnymi gminami jest duże w grupie gmin podmiejskich i podobne, jak w całej populacji gmin objętych badaniami, przy czym zdecydowanie najmniejsze jest ono w przypadku takiej cechy, jak: odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej, zaś największe w przypadku takiej cechy, jak: odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej (tab. 4).

Ponadto na uwagę zasługuje fakt, że przeciętnie na obszarach wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, nadal słabo rozwiniętym elementem infrastruktury technicznej jest sieć kanalizacyjna, a na obszarach wiejskich sąsiadujących z małymi miastami, także sieć gazowa (tab. 4).

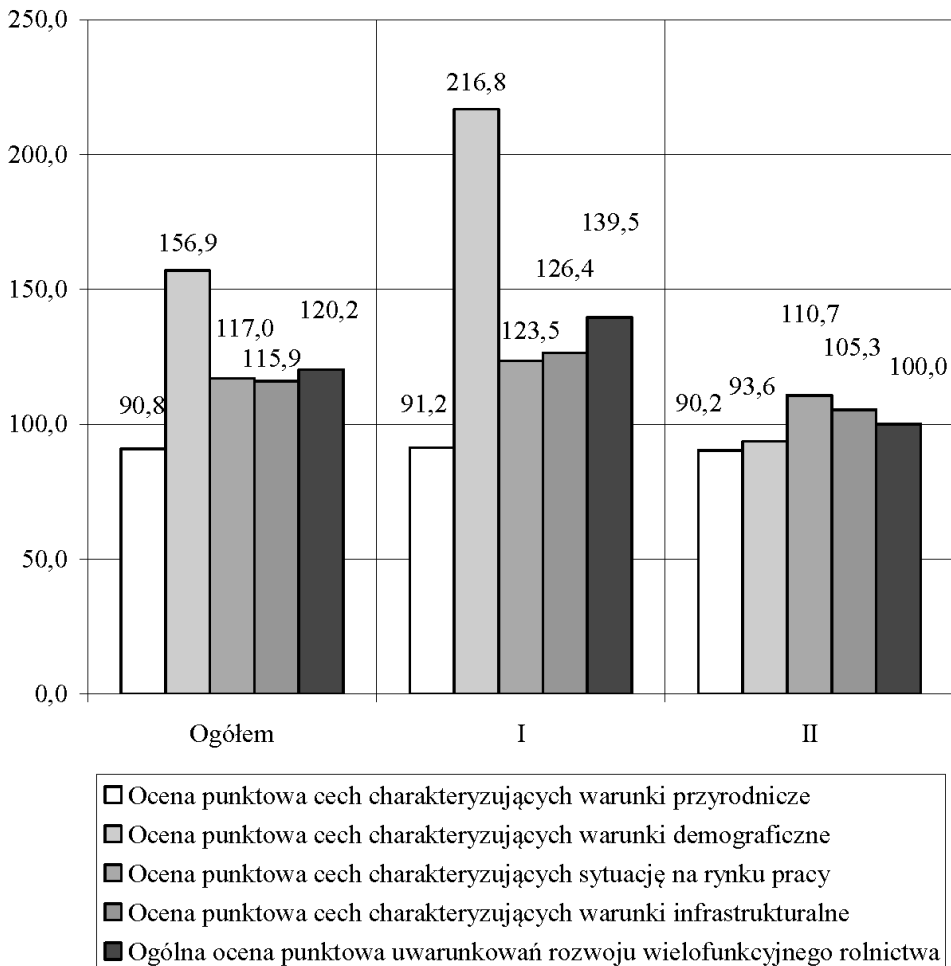
Na podstawie powyższej analizy należy stwierdzić, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, są mocno zróżnicowane pod względem wszystkich analizowanych cech charakteryzujących infrastrukturalne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa. Dodać przy tym należy, że w przypadku takich cech, jak: gęstość dróg gminnych o nawierzchni twardej oraz odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej, dotyczy to zwłaszcza grupy gmin sąsiadujących z małymi miastami, zaś w przypadku takiej cechy, jak: odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej, dotyczy to zwłaszcza grupy gmin sąsiadujących z większymi miastami (tab. 4).

Na użytek badań dokonano oceny punktowej analizowanych w artykule wybranych cech charakteryzujących uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa na obszarach wiejskich podmiejskich (dotyczące warunków przyrodniczych, demograficznych, sytuacji na rynku pracy oraz infrastruktury), na tle całej populacji obszarów wiejskich (gmin) objętych badaniami w regionie południowo-wschodniej Polski (wykres 1).

Przeprowadzone obliczenia wskazują na to, że obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, odznaczają się przeciętnie korzystniejszymi uwarunkowaniami rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa w porównaniu do ogółu obszarów wiejskich (gmin) objętych badaniami. Wynika to przede wszystkim ze znacznie lepszych warunków demograficznych, a także z nieco lepszej sytuacji na rynku pracy oraz z nieco lepszych warunków infrastrukturalnych. Dodać należy, że obszary wiejskie podmiejskie charakteryzują się przy tym przeciętnie nieco gorszymi przyrodniczymi uwarunkowaniami rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa na tle ogółu obszarów wiejskich (gmin) objętych badaniami, za wyjątkiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Zauważyć trzeba jednak, że dotyczy to przede wszystkim obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami. Albowiem na obszarach wiejskich sąsiadujących z małymi miastami uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa są porównywalne z przeciętnymi dla całej populacji obszarów wiejskich (gmin) objętych badaniami w regionie południowo-wschodniej Polski, co wynika nie tylko z nieco gorszych warunków przyrodniczych, ale także z nieco gorszych warunków demograficznych na tych terenach (tab. 1, wykres 1).

Z uwagi na korzystne uwarunkowania dla rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, na obszarach wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, dobrze rozwinięta jest prywatna pozarolnicza działalność gospodarcza, w tym także prowadzona przez rolników i rodziny rolnicze, przy czym zwłaszcza dotyczy to obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami (wykres 1, tab. 5).

Wykres 1. Ocena punktowa wybranych cech charakteryzujących uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa na obszarach wiejskich podmiejskich, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne*

Objaśnienia do wykresu: * ogółem obszary wiejskie (gminy) objęte badaniami w regionie południowo-wschodniej Polski = 100,0 pkt.; I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.).

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Dodatkowo, jak wynika z przeprowadzonych badań ankietowych w gospodarstwach rolnych z pozarolniczą działalnością gospodarczą (wywiad z kwestionariuszem z rolnikami), rolnicy z obszarów wiejskich podmiejskich częściej na tle ogółu rolników, z którymi przeprowadzono wywiad, prowadzą rejestrowaną działalność pozarolniczą oraz taką, która stanowi główne źródło utrzymania ich rodziny, a zwłaszcza dotyczy to osób z obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami (tab. 6).

Tabela 5. Prywatna pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich podmiejskich, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne

Wyszczególnienie	Obszary wiejskie objęte badaniami			
	Razem [N=123]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=48]	I [N=26]	II [N=22]
Prywatne podmioty gospodarcze na 1000 osób w wieku produkcyjnym:				
■ średnia	86,4	93,0	103,7	82,2
■ współczynnik zmienności V (%)	31,5	32,6	31,5	33,6
Odsetek indywidualnych gospodarstw rolnych z pozarolniczą działalnością gospodarczą:				
■ średnia	19,8	28,3	31,8	24,7
■ współczynnik zmienności V (%)	51,2	31,0	32,0	29,9

Objaśnienia do tabeli: * I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.); N – liczba gmin.

Źródło: Bank Danych Lokalnych, GUS w Warszawie oraz dane z PSR 2010, GUS w Warszawie.

Podobnie, jak w przypadku ogółu rolników, z którymi przeprowadzono wywiad z kwestionariuszem, w strukturze rodzajowej pozarolniczej działalności gospodarczej prowadzonej przez rolników z obszarów wiejskich podmiejskich dominuje działalność mieszana, kolejną lokatę zajmuje działalność pozarolnicza związana z rolnictwem, zaś najmniejszy udział ma pozarolnicza działalność gospodarcza niezwiązana z rolnictwem. Dodatkowo należy jednak zauważyć, że rolnicy z obszarów wiejskich podmiejskich częściej prowadzą pozarolniczą działalność gospodarczą mieszaną oraz niezwiązaną z rolnictwem, a rzadziej działalność pozarolniczą związaną z rolnictwem, w tym usługi rolnicze oraz działalność agroturystyczną, przy czym dotyczy to zwłaszcza osób z obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami (tab. 6).

Tabela 6. Formy działalności wielofunkcyjnej rolników w badanych gospodarstwach rolnych na obszarach wiejskich podmiejskich

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarstw na obszarach wiejskich objętych badaniami			
	Razem [N=210]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=76]	I [N=35]	II [N=41]
I. Pozarolnicza działalność gospodarcza, w tym:	100,0	100,0	100,0	100,0
■ rejestrowana	51,4	68,4	74,3	
■ stanowiąca główne źródło utrzymania rodziny**	18,6	39,5	42,9	63,4 36,6

c.d. Tabela 6.

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarstw na obszarach wiejskich objętych badaniami			
	Razem [N=210]	Obszary wiejskie podmiejskie*		
		Ogółem [N=76]	I [N=35]	II [N=41]
a) pozarolnicza działalność gospodarcza niezwiązana z rolnictwem (produkcja, handel, usługi)	7,1	14,5	17,1	12,2
b) pozarolnicza działalność gospodarcza związana z rolnictwem, w tym:	37,6	21,1	17,1	24,4
■ agroturystyka	7,1	4,0	2,9	4,9
■ usługi rolnicze	30,5	17,1	14,3	19,5
c) pozarolnicza działalność gospodarcza mieszana***	55,3	64,5	65,7	63,4
2. Dodatkowe formy działalności wielofunkcyjnej rolników, w tym:	71,4	73,7	74,3	73,2
a) wytwarzanie produktów regionalnych i tradycyjnych	3,8	-	-	-
b) sprzedaż bezpośrednia	26,2	34,2	34,3	34,2
c) działania służące poprawie jakości środowiska przyrodniczego oraz ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, w tym:	40,5	31,6	28,6	34,2
■ realizacja programu rolnośrodowiskowego	38,1	28,9	25,7	31,7
■ produkcja rolnicza metodami ekologicznymi	6,2	5,3	2,9	7,3
d) działania restrukturyzacyjne	26,7	39,5	42,9	36,6
3. Rolnicy prowadzący 2 lub więcej dodatkowych form działalności wielofunkcyjnej	25,7	31,6	31,4	31,7

Objaśnienia do tabeli: * I – obszary wiejskie sąsiadujące z większymi miastami (o liczbie ludności powyżej 25 tys.), II – obszary wiejskie oddalone od większych miast i sąsiadujące z małymi miastami (o liczbie ludności 10–25 tys.); N – liczba gospodarstw; ** – wtedy, gdy dochody z działalności pozarolniczej stanowią ponad 50% w strukturze źródeł utrzymania rodziny; *** – działalność związana z rolnictwem np. usługi rolnicze oraz działalność niezwiązana z rolnictwem np. usługi transportowe, handel, produkcja.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych gospodarstw rolnych (wywiad z kwestionariuszem z rolnikami).

Przeprowadzone badania ankietowe w gospodarstwach rolnych z pozarolniczą działalnością gospodarczą (wywiad z kwestionariuszem z rolnikami) wykazały, że większość rolników z obszarów wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski, oprócz pozarolniczej działalności gospodarczej, realizuje jeszcze inne dodatkowe formy działalności wielofunkcyjnej. Najczęściej są to działania restrukturyzacyjne, w dalszej kolejności jest to sprzedaż bezpośrednia produktów rolno-żywnościowych z gospodarstwa rolnego, a także działania słu-

żące poprawie jakości środowiska przyrodniczego oraz ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, w tym realizacja programu rolnośrodowiskowego. Niewielu rolników z obszarów wiejskich podmiejskich prowadzi natomiast produkcję rolniczą metodami ekologicznymi, zaś w ogóle nie zajmują się oni wytwarzaniem produktów regionalnych i tradycyjnych. Ponadto na uwagę zasługuje fakt, że rolnicy z obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami częściej prowadzą działania restrukturyzacyjne, a rzadziej działania służące poprawie jakości środowiska przyrodniczego oraz ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, w tym realizację programu rolnośrodowiskowego i produkcję rolniczą metodami ekologicznymi, w porównaniu do rolników z obszarów wiejskich sąsiadujących z małymi miastami (tab. 6).

Dodać należy, iż spora część rolników z obszarów wiejskich podmiejskich (co trzeci), oprócz pozarolniczej działalności gospodarczej, prowadzi również 2 lub więcej dodatkowych form działalności wielofunkcyjnej (tab. 6). Może to świadczyć o tym, iż formy te są komplementarne, a więc mogą być realizowane równocześnie i nawzajem się uzupełniać. Przykładem może tu być sprzedaż bezpośrednia i działania służące poprawie jakości środowiska przyrodniczego oraz ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, a także te ostatnie wraz z działaniami restrukturyzacyjnymi itd.

Dodatkowo należy zauważyć, że rolnicy z obszarów wiejskich podmiejskich częściej na tle ogółu rolników, z którymi przeprowadzono wywiad z kwestionariuszem, prowadzą działania restrukturyzacyjne oraz sprzedaż bezpośrednią produktów rolno-żywnościowych z gospodarstwa rolnego, a rzadziej podejmują działania służące poprawie jakości środowiska przyrodniczego oraz ochronie i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, w tym realizację programu rolnośrodowiskowego. Ponadto rolnicy z obszarów wiejskich podmiejskich częściej prowadzą również, oprócz pozarolniczej działalności gospodarczej, 2 lub więcej dodatkowych form działalności wielofunkcyjnej (tab. 6).

4. PODSUMOWANIE

Obszary wiejskie podmiejskie w regionie południowo-wschodniej Polski, w których zlokalizowane są badane gospodarstwa rolne, odznaczają się przeciętnie korzystnymi uwarunkowaniami dla rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa. Wynika to przede wszystkim z bardzo dobrych warunków demograficznych, ale także z korzystnej sytuacji na rynku pracy oraz z dobrych warunków infrastrukturalnych. Dodać należy, że dotyczy to jednak przede wszystkim obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami.

Badania wykazały, że rolnicy z obszarów wiejskich podmiejskich w regionie południowo-wschodniej Polski wykorzystują korzystne uwarunkowania oraz rentę położenia względem miast, zwłaszcza w kierunku rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej, jako formy wielofunkcyjnego rolnictwa, a także podejmując działania restrukturyzacyjne w gospodarstwach rolnych, jako dodatkową formę działalności

wielofunkcyjnej. Z uwagi na dobrą jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, pożądanę byłoby jednak, gdyby częściej wykorzystywali oni te uwarunkowania oraz rentę położenia, głównie w kierunku rozwoju rolnictwa (np. produkcja rolnicza metodami ekologicznymi i sprzedaż bezpośrednia produktów rolno-żywnościowych z własnego gospodarstwa rolnego). Tym samym realizowałiby także inne ważne funkcje dla społeczeństwa i gospodarki, w tym dostarczając dóbr publicznych, zachowując wiejskość tych terenów oraz zapobiegając procesowi ich dezagrarnizacji. Dodać trzeba, że dotyczy to zwłaszcza obszarów wiejskich sąsiadujących z większymi miastami.

Ponadto należy zauważyć, iż, jak wynika z badań, przemiany na obszarach wiejskich sąsiadujących z małymi miastami przebiegają w podobnym kierunku, jak na obszarach wiejskich sąsiadujących z większymi miastami, ale jednak ich tempo jest wolniejsze. Oznacza to, że potrzeba jeszcze czasu na zmiany, które z jednej strony dotyczą i są bezpośrednio powiązane z rozwojem małych miast, a z drugiej strony z dostosowaniem się do tych zmian społeczności wiejskich zamieszkujących ich najbliższe okolice.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz M., *Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa przewartościowań w polityce rolnej*, „Wieś i Rolnictwo” 2004, nr 4 (125).
- Bański J., *Współczesne i przyszłe zmiany w strukturze przestrzennej obszarów wiejskich – wybrane zagadnienia*, [w:] Górz B., Guzik C. (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, IGiPZ PAN, Warszawa 2003.
- Bański J., *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*, „Studia Obszarów Wiejskich”, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa 2005.
- Baran E., *Wiejskie obszary depopulacji w Polsce. Przykład Polski Południowo-Wschodniej*, [w:] Kamińska W., Heffner K., *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność. Migracje. Nowe wizje rozwoju*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXIII, Warszawa 2011.
- Czarnecki A., *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa 2009.
- Czudec A., *Rola infrastruktury w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] Czudec A., Ślusarz G. (red.), *Regionalne uwarunkowania rozwoju wiejskich obszarów przygranicznych Polski i Ukrainy*, Uniwersytet Rzeszowski, Państwowy Uniwersytet Rolniczy we Lwowie-Dublanach, Rzeszów 2003.
- Czudec A., *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria: Monografie i Opracowania nr 6, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.
- Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M., *Cechy i formy przedsiębiorczości rodzinnej na obszarach wiejskich*, [w:] Sobiecki R. (red.), *Przedsiębiorstwo rodzinne w gospodarce globalnej*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2014.
- Durand G., Huylenbroeck G. van, *Multifunctionality and rural development: a general framework*, [w:] Huylenbroeck van G., Durand G., *Multifunctional Agriculture:*

- A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development, Ashgate Publishing Company, Hampshire 2003.
- Frenkel I., *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia sytuacji demograficznej*, [w:] Rosner A. (red.), *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, IRWiR PAN, Warszawa 1999.
 - Gałązka A., *Zróżnicowania społeczno-gospodarcze a rozwój infrastruktury komunalnej na obszarach wiejskich*, [w:] Stasiak A. (red.), *Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 188, Warszawa 1999.
 - Grosse T., Hardt L., *Sektorowa czy zintegrowana, czyli o optymalnej strategii rozwoju polskiej wsi*, „Pro Oeconomica” Fundacja Ewaluacji i Badań Ekonomicznych, Warszawa 2011.
 - Heffner K., *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje-Uwarunkowania-Zależności-Czynniki-Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] Rosner A. (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa 2007.
 - Heffner K., *Problemy zagospodarowania przestrzeni wiejskiej*, [w:] Nurzyńska I., Drygas M. (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, IRWiR PAN, Warszawa 2011.
 - Huylenbroeck G. van, Vandermeulen V., Mettepenningen E., Verspecht A., *Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Institutions*, „Living Reviews in Landscape Research” 2007, nr 3.
 - *Informacja o stanie infrastruktury technicznej wsi – raport roczny 2009*, MRiRW, Warszawa 2010.
 - Jarosiński K., *Urządzenia infrastruktury komunalnej jako podstawowy czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] Strzelecki Z. (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery*, SGH, Warszawa 2011.
 - Kamińska W., *Urbanizacja obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego*, IG UJK, Kielce 2010.
 - Kapusta F., *Gmina jako mikroregion przedsiębiorczości na przykładzie Kobierzyc*, [w:] *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*, AR w Krakowie Wydział Ekonomii w Rzeszowie, Rzeszów-Trzcinica 1997.
 - Kłodziński M., *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 1999.
 - Kłodziński M., *Dywersyfikacja gospodarki ważnym celem polityki wiejskiej*, [w:] Drygas M., Zawalińska K. (red.), *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa 2012.
 - Kołodziejczyk D., *Przestrzenne zróżnicowanie infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich*, [w:] Rydz E., Rudnicki R. (red.), *Procesy przekształceń przestrzeni wiejskiej*, IGiPZ PAN, Warszawa 2009.
 - Kołodziejczyk D., *Rozwój infrastruktury a cechy wiejskich społeczności lokalnych w latach 2005–2011*, IERiGŻ-PIB w Warszawie, Warszawa 2013.
 - Łapińska A., *Przedsiębiorczość jako element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2008, Tom X, Zeszyt 2.
 - Lysoń P., *Obszary wiejskie w kontekście planowania przestrzennego i strategicznego*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność. Migracje. Nowe wizje rozwoju*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXIII, Warszawa 2011.

- Maurel M.-C., *Jaką rolę ma odgrywać rolnictwo w społeczeństwie europejskim?*, „Wieś i Rolnictwo” 2005, nr 1 (126).
- Michna W., *Założenia do polityki regionalnej państwa w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich w pierwszej dekadzie XXI wieku*, „Roczniki Naukowe SERiA” 1999, Tom 1, Zeszyt 1.
- Neuwirth J., Wagner K. (red.), *Multifunctional Territories: Importance of Rural Areas beyond Food Production*, Rural areas and development, vol. 6, European Rural Development Network, Warsaw 2009.
- Niemczyk J., Niemczyk J., *Europejski model rolnictwa a tendencje globalizacyjne w sektorze rolno-żywnościowym*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 3 (112).
- Oostindie H., Renting H., *Multifunctionality of activities, plurality of identities and new institutional arrangements*, Wageningen University, Wageningen 2005.
- Pięcek B., *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia infrastruktury*, [w:] Rosner A. (red.), *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, IRWiR PAN, Warszawa 1999.
- Rosner A., *Zróźnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich a pożądane kierunki ich rozwoju*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność. Migracje. Nowe wizje rozwoju*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXIII, Warszawa 2011.
- Wilkin J., *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] Kłodziński M. (red.), *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, IRWiR PAN, Warszawa 2008.
- Wilkin J., *Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych*, Ekspertyza wykonana na zlecenie MRR, Warszawa 2008.
- Wilkin J., *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, [w:] Wilkin J. (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa 2010.
- Zajac D., *Znaczenie pozarolniczej działalności gospodarczej rolników w procesie rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria: Monografie i Opracowania nr 17, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014.
- Zarębski M., *Bariery i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na przykładzie regionu konińskiego)*, UMK w Toruniu, Toruń 2002.
- Ziolo Z., *Uwarunkowania procesu kształtowania obszarów wiejskich*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji, czynniki peryferyzacji*, STUDIA KPZK PAN, Tom CXXXVIII, Warszawa 2011.

CONDITIONS OF DEVELOPMENT AND FORMS OF MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE IN RURAL SUBURBAN AREAS

Summary: The paper makes an assessment of selected development characteristics of multifunctional agriculture typical for rural suburban areas in the South-East of Poland following a sample of farming households in the region. Moreover, it presents supplementary forms of multifunctional activities of farmers who also resort to nonfarming economic enterprise besides regular farming households in the region. Empirically, the paper is based on primary and secondary data. The primary data derives from the findings of survey carried out among farmers (interview with a questionnaire), whereas the secondary data comes

from the Central Statistical Office of Poland. The analysis of development patterns among the farming households prove that the rural suburban areas provide favorable conditions, particularly demographic ones, for development of multifunctional agriculture. Hence, presence of abundant forms of nonfarming economic activities are characteristic for these areas; farmers regularly undertake supplementary forms of multifunctional agriculture, most often related to restructuring their households. This pattern of development is typical of the rural areas in the vicinity of large cities.

Key words: multifunctional agriculture, rural suburban areas, conditions of development.

*Dr hab. Dariusz Zajac
Wydział Ekonomii, Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski
ul. M. Ćwiklińskiej 2
35-601 Rzeszów
dzajac@ur.edu.pl*